

УДК 77.04:392(477.74)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1274>

ФОТОФОЛЬКЛОРНІ АСПЕКТИ МОДЕРНИХ ОБРЯДІВ ПЕРЕХОДУ: ВІД ПРИВАТНИХ ДО ПУБЛІЧНИХ ПРАКТИК. НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ

Вікторія ДМИТРЮК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3104-6787>

випускниця аспірантури,
зберігач фондів II квал. категорії ОФ ННДРЦУ,
ОНУ ім. І. І. Мечникова,
кафедра археології та етнології,
Вознесеньський пров., 7, 65007, м. Одеса, Україна
e-mail: vik.vik.od.2018@gmail.com

З початком ХХ століття фотографування перетворилось на важливу частину процедури проведення багатьох обрядових дій, а з другої половини ХХ століття — необхідною. За цей час сформувався певний фотографічний ритуал, розповсюдженими стали аматорські практики, що призвело до появи нового типу джерел, умовно названих фотофольклором. Світлини, які відображають проходження або сам факт здійснення ритуалу, набули статусу офіційного публічного документального, візуального свідчення, і тому їх дослідження є актуальним. У запропонованій розвідці авторка ставить перед собою мету з'ясувати особливості функціонування фотографічних практик обрядів переходу у компаративних перспективах різних етнічних, територіальних, соціальних та інших груп Одещини. Об'єктом дослідження є фотографії з сімейних фотоальбомів мешканців Одещини, а предметом — проявлені та не проявлені учасники фотографічних практик, пов'язаних з обрядами переходу. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму, системності, наукової об'єктивності, що дало змогу здійснити необхідний науковий аналіз досліджуваної теми загалом, а також окремих її аспектів. Джерельна база формувалася за допомогою етнографічних експедицій, під час яких було здійснено фіксацію за допомогою фотографування та усного опитування респондентів, тому основою роботи є польові матеріали автора.

Ключові слова: фотофольклор, Одещина, обряди переходу, сімейні фотографії, фотографічні практики.

Viktoriiа DMITRYUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3104-6787>

Graduate of the Department of Archeology and Ethnology
Odesa I. I. Mechnikov National University
custodian of funds of the 2nd qual. categories
of the Odesa department

National Research and Restoration Center of Ukraine
Voznesensky lane, 7, 65 007, Odessa, Ukraine
e-mail: vik.vik.od.2018@gmail.com

PHOTO-FOLKLOR ASPECTS
OF MODERN RITES DE PASSAGE:
FROM PRIVATE TO PUBLIC PRACTICES
BASED ON MATERIALS
FROM ODESSA REGION

With the beginning of the twentieth century, photographing became an important part of the procedure for conducting many ritual actions, and from the second half of the twentieth century it was necessary. During this time, a certain photographic ritual was formed, amateur practices became common, which led to the emergence of a new type of sources, conventionally called photo folklore. Photos reflecting the passage or the fact of the ritual itself have received the status of official public documentary, visual evidence and can be considered unique sources for studying the historical process as a whole and its various aspects. At the present stage, questions about the features of their creation are being updated, to identify study and preserve such materials. In the proposed intelligence, the author sets himself the goal of finding out the features of the photographic practices of the transition rites in the comparative perspectives of various ethnic, territorial, social and other groups of the Odesa region. The emphasis was placed on trends in the transition of private practices to public ones, which led to the obligatory photofixation of certain transitional rites in the XXI century. The object of the study is photographs of family, photo albums of residents of the Odesa region, and the subject is the developed and unmanifest participants and customers of photographic practices related to the rites of passage. The methodological basis of the study was the general scientific principles of historicism, systemicity, scientific objectivity, which made it possible to carry out the necessary scientific analysis of the topic as a whole, as well as its individual aspects. The source study base was formed during their own research trips, as well as as part of complex historical and ethnographic expeditions of the Odesa I. I. Mechnikov National University during 2012–2019, that fixation was carried out using photographing and oral interviewing of respondents. Therefore, the basis of the work is the author's field materials and materials of the Archive of the laboratory of the Department of Archeology and Ethnology of the Odesa I. I. Mechnikov National University.

Keywords: photo folklore, Odesa region, rites of passage, family photography, practice photography.

Вступ. Завдання та перспективи модерної фольклористики передбачають розширення проблематики досліджень за рахунок включення проблем міждисциплінарного характеру, наприклад, пов'язаних з сучасною культурною антропологією. Для дослідження подій, пов'язаних зі зміною соціального статусу, які супроводжуються спеціальними ритуалами, етнологи та соціальні антропологи традиційно користуються терміном «обряди переходу» (*rites de passage*) [1]. Зазначимо, що ми будемо вживати терміни «обряд» та «ритуал» як синоніми. З початком XX століття фотографування перетворилось на важливу частину процедури проведення багатьох обрядових дій, а з другої половини XX ст. — необхідну, сформувався певний фотографічний ритуал. Для деяких випадків навіть чіткий канон відображення події (весілля, похорон). Фотограф став обов'язковим та активним учасником багатьох обрядів переходу. Світлини, які відображають проходження або сам факт здійснення ритуалу, набули статусу офіційного публічного документального, візуального свідчення.

Під час власних дослідницьких поїздок, а також беручи участь у комплексних історико-етнографічних експедиціях ОНУ імені І.І. Мечникова протягом 2012—2019 рр., нашу увагу привернув неактуалізований пласт джерел (фотогольфольклор), що дозволяють прослідкувати етнокультурні трансформації традицій та звичаїв, пов'язаних з обрядами переходу у сучасній культурі.

Автор поставив перед собою *мету* з'ясувати особливості виробництва та функціонування світлин та практик, пов'язаних з обрядами переходу, у компаративних перспективах різних етнічних, територіальних, соціальних та інших груп Одещини. *Територіальні межі дослідження* охоплюють територію Одеської області України в її сучасних адміністративних межах. *Хронологія дослідження* охоплює майже півтора століття (з моменту появи фотографії у 1839 р. до сьогодні).

Студіювання фотогольфольклорних аспектів сучасних обрядів переходу на матеріалах Одеського регіону на сьогоднішній день не стало об'єктом окремої розвідки. У науковому дискурсі є публікації, побудовані на вивченні іншого регіонального матеріалу, або які стосуються певних аспектів функціонування фотографії у культурі. Особливо можна виділити праці таких су-

Іл. 1. Груповий весільний портрет з гостями на тлі Оперного театру. Одеса, 1990 р. (польові матеріали автора)

часних дослідників як О. Бойцова [2], Н. Красько [3; 4], В. Круткін [5], А. Петрова [6], О. Прігарін [7; 8]. Тому основою для написання статті стали польові матеріали автора та, як додаток, матеріали Архіву лабораторії кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І.І. Мечникова.

Основна частина. Фотографування обрядів переходу передбачає постановочну та/або репортажну зйомку. У першому випадку, як правило, це портрети головних осіб та гостей події. Якщо це загальний портрет, то на ньому зображувалися всі учасники події: в центрі знімка знаходилися головні дійові особи/особа, поруч більш близькі родичі, далі від центру далекі родичі та друзі (Іл. 1). Варто зазначити, що поступово робота фотографа стала частиною ритуалу, для неї обов'язково виділяється свій спеціальний час. Наприклад, для весільної зйомки відводяться окремі години, які відповідно позначаються у сценарії свята: ранкова фотосесія нареченої, розпис у РАГСі, весільна прогулянка з фотографом.

Інший тип зйомки — репортажна, коли фотограф не втручається в процес здійснення обряду, а лише фіксує окремі події всередині нього. Вона апелює до достовірності події, а не персони та створює ілюзію прямої, безпосередньої взаємодії спостерігача з частиною світу, яка фотографується [9, с. 71]. Таким засобом фіксуються перебіг ритуалу: занурення в купіль в ході хрестин, весільні ритуали, похоронні процесії, новорічні конкурси та застілля.

Сільський та міський простір не завжди мали однаковий фотографічний канон, що було пов'язано з різними чинниками: доступністю та поширенню фотопрактик у різні періоди, правилами та заборона-

Іл. 2. Липованське весілля: груповий весільний портрет з гостями та атрибутами вінчання (хліб, ікона, рушники), старообрядці с. Мирне (Карячка) Кілійського р-ну Одеської обл., 1962 р. (польові матеріали автора)

Іл. 3. Батьківське благословення під час весілля, с. Зна-м'янка Іванівського р-ну Одеської обл., 1992 р. (польові матеріали автора)

ми, існуючими в певних етнічних культурах. Як відомо, через обряди та звичаї проявляється традиційна самобутність та специфічність етносів. Для культури населення Одещини однією з регіонально-локальних особливостей є тривале збереження традиційних норм і практик серед певних етнокультурних груп (старообрядці, болгары тощо). Про це свідчать ідентифікаційні знаки на світлинах. Наприклад,

певні атрибути у старообрядницькому середовищі: ікони, хліб, кичка (Іл. 2). В українському — вишиті рушники, ікони, вінчальні свічки, весільний коровай (Іл. 3), перевезення посагу у болгар (Іл. 3).

З певною долею спрощення та ідеалізації розділимо всі перехідні обряди на дві групи: приватні (сімейний цикл), що стосуються визначних подій та свят у колі родини та публічні (календарно-святкові). Варто зазначити, що символічно назвавши їх приватними мали на увазі певну сакральність їх проведення, що особливо стосується ініціацій. Друга група, обряди пов'язані з соціалізацією (публічністю) це державні та професійні свята. Також до цієї групи відносяться календарні обряди (Новий рік, річниці, сільськогосподарські свята).

За Арнольдом Ван Генепом кожен перехідний обряд має три фази: вилучення, перехід та залучення [1, с. 15] та вважається святом, частіше за все родовим [10]. Наші спостереження підтверджують, що у ХХ ст. від фотографів вимагали фіксувати саме етап залучення, як кульмінацію події або ключові деталі з ритуально-обрядових сценаріїв, з метою закріплення меморації суспільнозначущих положень індивіда при переході до нових соціальних станів [10]. Підтримуємо думку О. Бойцової, яка зауважує: «Обряди переходу фотографуються насамперед заради збереження пам'яті про проходження обряду конкретною людиною і заради документації отримання нею нового статусу» [2, с. 47]. Так наприклад, якщо розглядати весільну обрядовість, то обов'язковим був парний портрет молодят, який зазначав перехід до нового статусу та фотографії розпису у РАГСі (радянській період), передвесільні та післявесільні ритуали до другої половини ХХ ст. практично не фотографувалися.

Сімейна фотообрядовість, перш за все, передбачає фіксування найбільш важливих ритуалів, пов'язаних з життям родини, які супроводжують головні етапи переходів: народження, весілля та похорон. Фотоальбоми, досліджені нами, переконливо свідчать, що саме ці сюжети найчастіше підлягали фотофіксації, розглянемо їх у діахронному та синхронному вимірах.

У кожному родинному фотоальбомі є певна частина світлин, які відображають головні події перших місяців та років дитини. Оскільки родильна обрядовість завжди належала до числа особливо делікатних

сфер, народження дитини та обряди, його супроводжуючі, не підлягали фотографуванню [10, с. 80]. За радянських часів стала поширеною традиція фотографування немовляти з батьками та близькими родичами й друзями на порозі родильного будинку під час виписки. Фактично для багатьох це були перші знімки у житті. Такі світлини досить схематичні, їх канон залишився незмінним і по сьогоднішній день: працівник родильного будинку передає дитину батькові або мати з квітами, а батько з дитиною на ганку пологового будинку, біля них найближчі родичі та друзі. Всі повинні виглядати усміхненими та щасливими, адже мета цього фотографування засвідчити радість від народження нової людини та прийом до родинного кола.

Суттєві зміни і трансформації почалися у кінці ХХ ст., коли розповсюдженими стали практики зйомки, практично відразу після народження дитини за допомогою смартфонів, перших днів її життя. Особливістю цих світлин є те, що вони досить рідко переходять у друковану форму. За допомогою спеціальних програм мати надсилає їх батькові, родичам та друзям. Довгий час розповсюдженою була заборона показувати дитину та її фотографії стороннім до місяця, з появою соціалізаційної мережі деякі респонденти зауважували, що вони не виставляють фотографії власних дітей до певного віку (року або трьох).

Оскільки більшість власників фотоальбомів, які ми розглядали, то перший, який підлягає зйомці перехідний обряд у житті дитини, пов'язаний з релігійною ініціацією, це — хрестини. За радянських часів, коли він був під забороною, батьки не наважувалися запрошувати фотографа або самостійно знімати обряд. У постперебудовний період фотографії з хрестин починають масово з'являтися у сімейних альбомах (Іл. 4). Традиція фотографування цього обряду паралельно входить в ужиток міста та села. З появою та розповсюдженням «мільниць» у 1990-х рр. пов'язана велика кількість аматорських фотографій, які фіксують повний ритуал хрещення. Міський та сільський канон практично тотожні. Обов'язковими є портретні світлини самої дитини, групові портрети з хрещеними батьками, родичами та друзями, присутніми у церкві. Щодо самого ритуалу, неодмінно фотографуються наступні елементи: занурення немовляти у купіль, миропомазання, обхід навколо купелі, постриг волосся.

Іл. 4. Обряд хрещення, с. Знам'янка Іванівського р-ну Одеської обл., 2007 р. (польові матеріали автора)

Іл. 5. Відображення релігійних обрядів, конфірмація (польська родина). Одеса, 1904 р. (польові матеріали автора)

У міському середовищі нам трапилось кілька дитячих портретів, зроблених під час конфірмації на початку ХХ ст. Наприклад, дівчинка з польської родини, в ошатній сукні зі свічкою, яка свідчить про проходження обряду та набуття нового статусу (Іл. 5).

Обов'язковому фотографуванню підлягали й інші важливі події з життя дитини, пов'язані як з соціалізацією, так і з біографічною історією. Створювалися навіть спеціальні дитячі альбоми, які відображали головні ритуали дитячого життя, вони також містили аматорські світлини з повсякденного жит-

Іл. 6. Приклад оформлення сучасного дитячого альбому. Одеса, 2015 р. (польові матеріали автора)

Іл. 8. «Дембельський» фотоальбом, м. Одеса, 1985 р. (польові матеріали автора)

Іл. 7. Фотографування 1 вересня, Балта, 1955 р. (польові матеріали автора)

Іл. 9. Весільна студійна світлина початку ХХ ст. Одеса (польові матеріали автора)

тя дитини: купання, перші кроки, перший зуб, перший ранок (Іл. 6).

Найбільш розповсюджені сюжети дитячих фотографій, які були практично в кожному сімейному міському та сільському альбомі: 1 вересня (Іл. 7), останній дзвоник та віньетки, вони документували важливі ступені шкільного життя. З другої половини ХХ ст. вжиток входять цілі альбоми, присвячені закінченню та випуску з дитячого садочка, школи, технікуму чи ВУЗу, закінченню військової служби («дембельські») (Іл. 8). Фотографії обох типів свідчать про належність до певної спільноти (навчальний заклад, трудовий колектив), а також про закінчення певного періоду в соціальному жит-

ті (закінчення класу, школи, інституту тощо). Характерною рисою для них є статичність поз та серйозність облич.

З 1990-х рр. ситуація кардинально змінилася, кількість фотографій значно збільшилася, в ролі фотографа виступають не лише спеціально запрошений професіонал, але усі бажаючі: батьки, родичі та друзі, які мають власну камеру та бажання, нерідко вони дублювали працю професійного фотографа, тому в альбомах присутні світлини, які задокументовують одну й ту саму подію, але зняті професіоналом та аматором.

З кінця ХХ ст. поширеною стала традиція пишного відзначення закінчення вищих навчальних за-

кладів, для зйомки урочистостей та самого святкування заздалегідь запрошується фотограф. Випуски з середніх або вищих навчальних закладів мають схожий фотоканон та відрізняються лише атрибутикою (атестат або диплом, шкільна форма або мантия). Фотозйомка починається задовго до календарного закінчення навчання, а фотограф обирається на початку останнього навчального року. Учні/студенти обирають час для відвідин фотографа для створення індивідуального портрета, який потім стане частиною віньєтки або альбому. Остання навчальна лінійка та дзвоник — це наступний елемент фіксації. Кульмінаційною подією цього обряду є випускний вечір, урочисте вручення документа про закінчення навчання та банкет. У разі шкільного випускного додається зустріч світанку. Фотографування всіх цих елементів сьогодні є обов'язковим у міському та сільському просторі.

Наступний, з сімейних обрядів — весілля, завжди передбачав категоричний імператив фотозйомки. Весільна обрядовість як система складається з низки різноманітних обрядів та поділяється на передвесільну, весільну та післявесільну [11, с. 231]. З кінця ХХ ст. всі події весільного дня повністю підлягають фотографуванню. О. Бойцова навіть вводить термін «весільний фотографічний канон», відповідність якому приводить до того, що фотографії визначаються саме як весільні [2, с. 54]. Це найбільше масова частина фотографій з сімейних альбомів.

Як ми вже зазначали, передвесільні заходи практично не підлягали фотографуванню [10, с. 83]. Сьогодні ситуація змінилася, парубочі та дівочі вечірки напередодні весілля не тільки активно фотографуються, а й демонструються в соцмережах.

Наприкінці ХІХ ст. в одеському міському середовищі заможне населення починає активно замовляти весільні портрети молодих. (Іл. 9). У селі вони з'являються значно пізніше, нам вдалося зафіксувати такі портрети лише з 20-х рр. ХХ ст. (Іл. 10). Довгий час студійний портрет був єдиною фотокарткою, яка документувала весільну подію. Розповсюдженою була практика фотографування «на портрет» після весілля, іноді різниця від дати розпису до відвідування ательє була понад місяць. Молодята могли бути одягнені не у весільне вбрання, а у краший вихідний одяг, це насамперед стосувалось сільської місцевості, особливо часто вони зустрічаються у піс-

Іл. 10. Сільський весільний портрет грецької родини, с. Іванове (Малій Буялик) Лиманського р-ну Одеської обл., 1900-ті рр. (з Архіву лабораторії кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І.І. Мечникова)

Іл. 11. Післявоєнна весільна світлина, с. Стара Некрасівка Ізмаїльського р-ну Одеської обл., 1950-ті рр. (з Архіву лабораторії кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І.І. Мечникова)

лявоєнний період (Іл. 11). Зафіксований випадок у селі Пасіцели Балтського району Одеської області, де під час румунської окупації сімейну пару змусили повінчатися у 1942 році через два роки після офі-

Іл. 12. Світлина зроблена після вінчання, через два роки після офіційного розпису, с. Пасіцели Балтського р-ну Одеської обл., 1942 р. (польові матеріали автора)

Іл. 13. Засвідчення шлюбу мешканців с. Іллінка Біляївського р-ну Одеської обл., 1970-ті рр. (польові матеріали автора)

ційного розпису. Про цей факт нагадує світлина, на якій зображені молоді. Наречена в звичайній сукні, а про обряд свідчать вінчальні свічки (Іл. 12).

Більш повно події весільного дня почали фотодокументуватися з другої половини ХХ ст. Це пов'язано з роботою штатних фотографів при Органах реєстрації актів цивільного стану (РАГСх). Такі фотокартки, як правило, типові. Фотографи, що працювали в РАГСх в радянські часи, відзначають, що існували певні кліше: це портрети молодят до розпису, сам розпис (молодята та свідки), обмін обручками та групові фотографії з гостями (Іл. 13). Зйомка в РАГСі залишилася традиційною і по сьогоднішній день.

Розглядаючи період з 1950-х по 1980-ті рр., можна говорити про домінування радянського канону фотографій весілля. У місті він складався із зйомки основних моментів урочистого ритуалу в РАГСі, весільної прогулянки або студійної зйомки та банкету. Обов'язковими були портрети молодят та групові портрети з гостями на тлі пам'ятних місць під час весільної прогулянки (Одеський оперний театр, Театральна площа, Потьомкінські сходи, пам'ятник Дюку та ін.), яка відбувалась після оформлення шлюбу (Іл. 1). Весільні фотографії на тлі визначних пам'яток зафіксовані практично у кожному родинному сімейному альбомі. Д. Громов позначив такі місця як ті, що обслуговують зміну соціального статусу, та зауважив, що з їхньою допомогою вибудовується локальна ідентичність, тобто ідентифікація себе з містом [12, с. 503]. Ряд значущих моментів фіксувався під час банкету: зустріч молодих з короуаєм, перший танець, розрізування нареченим і нареченою весільного торта, конкурси.

До 1970-х рр. у весільній фотографії переважав традиційний стиль, який характеризували пози, звичні для фотозйомки в фотостудії або на виїзді при гарному освітленні. З 1990-х рр. ХХ ст. стає популярним репортажний стиль, що передбачає хронологічну серію фотознімків всього весільного дня. Зйомка починається з так званого «ранку нареченої», коли фотограф фіксує найбільш цікаві моменти підготовки нареченої до весілля. Це однією особливістю сучасного весілля є фотозйомка вінчального обряду (Іл. 14).

Фотографії першого дня відображають власне весільну обрядовість, а другого дня — післявесільну. В перший день фіксуються урочисті моменти, такі як привітання молодят, обмін обручками, вручення свідоцтва про шлюб, відвідування пам'ятних місць. Фотографії другого дня, як правило, зроблені аматорами з числа гостей.

Фотографії з сільського весілля у радянський період мали свій канон. Фотографуванню обов'язково підлягали обрядові дії та відповідні атрибути й символи, на яких позначався місцевий або етнічний колорит. Звичай, який нам часто зустрічався на українських сільських весільних фото, — «весільний потяг» або весільна процесія прогулянки по селу після розпису, благословення молодих батьками «прощивним» хлібом та іконами, прикрашеними рушниками.

ками. У старообрядців провідна роль у весіллі належала священнику (Іл. 2), а ікони були не тільки обов'язковим, а й головним атрибутом весільних процесій. Маємо свідчення респондентів про усталену традицію роздачі роздрукованих весільних фотографій гостям на другий день весілля.

Події другого дня весілля фіксувалися, як правило, зусиллями аматорів. Ми маємо велику кількість любительських фотокарток, на яких зображено звичай перевдягання у «ряжених» та катання батьків молодих у тачці (Іл. 15), що символізували їх перехід до нового статусу.

Розглянуті нами світлини сучасних весіль підтверджують той факт, що сьгоднішнє весілля відображає як усталені, так і нові «європейські» традиції і становлять складне соціокультурне явище, народжене взаємодією двох принципово різних культур — фольклорної, колективно-традиційної, та «сучасної», професійно-особистої, індивідуально-креативної [10, с. 85]. На початку ХХІ ст. у весільній фотографії популярними стали кліше, пов'язані з переходом до цифрової фотографії та використанням фоторедакторів, таких як Photoshop та інші. Їхньою головною ознакою є ретуш та зміна фону на інший, більш екзотичний.

Це один з найважливіших обрядів переходу, що підлягав фотографуванню, є прикладом візуальної фіксації смерті. Як зазначила О. Бойцова, «Фотографування похорону остаточно оформлює перехід померлого в новий статус: воно переводить його з живих в мертві не тільки в реальності, а й «в пам'яті» [2, с. 335]. Проникнення цієї теми до фотокультури в нашому регіоні зафіксовано достатньо пізно порівняно з Європою. Перші фотокартки відносяться до сільського середовища та датуються серединою ХХ ст. На збереження подібних фотокарток в приватному просторі впливали релігійні уявлення та норми моралі. Як зазначає Наталя Красько, «В загальнолюдській звичаєвій системі смерть і потойбічний зв'язок з мерцями має велике значення для живих нащадків. Таке відношення до предків в багатьох випадках є культом і пояснюється, з одного боку, скорботою та повагою живих до своїх померлих родичів, з другого — побоюванням гніву і обурення мертвих, які можуть втрутитися в життя живих і нашкодити їм» [4]. Тому під час експедиційних виїздів ми зіткнулись з випадками, коли такі світлини були заховані та зберігались окремо від інших.

Іл. 14. Сучасне вінчання, аматорська світлина, с. Знам'янка Іванівського р-ну Одеської обл., 1997 р. (польові матеріали автора)

Іл. 15. «Ряжені» звичаї другого весільного дня, с. Демидове Березівського р-ну Одеської обл., кін. 1970-х рр. (польові матеріали автора)

Зміни відносно «образу смерті» виразно демонструють сімейні альбоми [3; 4]. Для одеського регіону характерна певна сталість фотографічних сюжетів, присвячених похоронній обрядовості, переважно представлені моменти прощання родичів з померлим. Погоджуємося з В. Лур'є та О. Ніколаєвим в тому, що традиція фотографування похоронного обряду більш характерна для села, ніж для міста. Якщо ж такі картки траплялись серед міських аль-

Іл. 16. Світлина з похорону, гагаузи, с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл., 1980-ті рр. (з Архіву лабораторії кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І.І. Мечникова)

Іл. 17. Аматорська світлина: родина біля новорічної ялинки, Одеса, 1960 р. (польові матеріали автора)

бомів, то власниками були вихідці зі сільського середовища [13]. Маємо цілий масив джерел з півдня області (Буджак), де вона стала розповсюдженою у радянський період. Одна з респонденток зазначила, що бачила у родички цілий альбом, який був присвячений похорону лише однієї людини.

Портрет померлого в труні є обов'язковим у поховальній обрядовості (Іл. 16.). А. Петрова наголошує на серйозності ставлення до нього — оскільки це останній знімок [6]. Хоча світлини на цвинтарі

не були предметом нашої уваги, слід зазначити, що це окрема практика, про яку ми також чули від респондентів. Літні люди, які вважали, що передчують власну смерть, готувалися до неї ретельно. З усіх фотографій, зроблених за останнє десятиріччя, обиралась найкраща, та, на якій людина собі найбільше подобалась і відкладалась спеціально «На пам'ятник».

Поширеним сюжетом, з яким зіткнулися під час польових виїздів, були розповіді дітей про те, що батьки не потурбувалися за життя і не обрали фотографію для цвинтаря. Тому їм довелося обирати самим, в такому випадку приймали рішення на користь фотографії з молодості, де людина виглядала щасливою.

Особливу популярність фотографування похорону набули у селах Одещини у 60—90 рр. ХХ ст. Відображались всі моменти ритуалу: померлий в труні (Іл. 16), прощання з ним близьких родичів (Іл. 17), груповий портрет біля труни з тілом, винос труни з дому, труна у дворі, похоронна процесія, прощання біля могили, опускання труни в могилу, свіжа могила, пам'ятник на могилі, вшанування річниці смерті на цвинтарі.

Деякі наші інформанти, переважно зі старообрядницького середовища, свідчать про тривалість традиції, за якою поховальні фотографії розсилалися поштою тим родичам, які не змогли бути присутні на похороні. Ще один звичай, пов'язаний з темою смерті, позначання хрестиком людини, що померла. Його ставили або зверху над людиною, яка вже померла, або на чолі. На зворотному боці могли вказати дату смерті.

Активне побутування цього жанру прослідкували лише протягом кількох десятиліть, вже наприкінці ХХ століття фотографії з похорону зустрічаються рідше. На сьогоднішній день цей обряд не підлягає фотофіксації. Найбільш пізні світлини, які нам зустрілись, відносяться до 1980-х рр.

Одне з найулюбленіших людьми свято — Новий рік можна одночасно віднести і до приватних, і до публічних практик. Фотографії святкування Нового року родиною дають змогу хронологічно виділити певні етапи у житті сім'ї та етапи дорослішання дитини. Світлини дитини біля ялинки, зроблені вдома на аматорську камеру або в іншому місці професійним фотографом, зустрічались нам у кожному загальному

сімейному альбомі (Іл. 18). Публічне святкування Нового року завжди передбачає присутність професійного фотографа або аматора з гостей. Такі світлини яскраво демонструють наявність специфічних атрибутів: новорічної ялинки, святкового столу, карнавальних костюмів. Як відзначає О. Бойцова, «за допомогою таких фотографій відбувається соціалізація, інтеграція в групу і відтворення групи» [2, с. 159]. Класичним новорічним сюжетом є професійний або аматорський портрет біля ялинки, одиначний, парний або груповий.

«Публічні» обряди переходу, пов'язані насамперед зі святкуванням певних соціальних подій у певні дати. На момент появи фотографії святкова культура включала сукупність релігійних, царських, храмових, майнових, військових, міських та народних свят» [14, с. 153]. Деякі з них зникли або були заборонені ще до того, як фотографи почали їх фіксувати. Згодом заборона зникла і ми зустрічалися з певною частиною карток, які документували святкування Різдва, Івана Купала, Великодня тощо.

Слід зазначити, що всі календарні радянські свята мали регламентований сценарій та загально-радянську ідеологічну забарвленість. Через здійснювану радянською владою політику підвищення ролі трудового колективу в приватній сфері, «свята сприймалися населенням не тільки як громадські (офіційні), а і як важливі особисті події» [14, с. 159]. Святкування річниці Жовтневої революції й Першотравня обов'язково включало урочисту демонстрацію головною вулицею міста або села, у якій брали участь представники виробничих, начальних, медичних та інших колективів. У більшості респондентів є вуличні фотографії, зроблені під час демонстрацій. Їх обов'язкові елементи — портрети, прапори та транспаранти. Люди на цих фотографіях завжди усміхнені та святково одягнені. Велику групу фотокарток становлять саме аматорські знімки суботників та демонстрацій.

Сільське фотодокументування цих свят не відрізнялось від міського. Після демонстрацій відбувалися мітинги, для зйомки яких до села запрошували професійних фотографів з району чи міста.

Свята, прив'язані до сільськогосподарської діяльності, фіксуються переважно в альбомах селян. Слід зазначити, що до початку 1920-х років ще зберігалися традиційні календарно-святкові комплекси, але, на жаль, практика фотографування на той час

Іл. 18. Фотофіксація святкування річниці Жовтневої революції, с. Кремидівка Лиманського р-ну Одеської обл., 1960-ті рр. (польові матеріали автора)

не була поширена. Зміни розпочалися одразу після Жовтневої революції і були пов'язані з реорганізацією календаря та проголошенням нових державних свят [14].

Поширеною у колгоспі практикою стало фотографування передовиків праці під час святкових заходів. Наприклад, Дня врожаю, який святкувався з 1923 р., а у 60—70-ті рр. ХХ ст. отримав назву «Обжинки». На таких фотографіях можна побачити, як обов'язкові компоненти традиційних календарних свят: обрядову їжу, ритуальні обходи і поздоровлення, рідження та маскування, так і нові радянські.

Як зазначають деякі антропологи, «діапазон ритуальних ситуацій, які потребують візуального документування, безперервно розширюється. «Обрядів переходу» у сучасної людини стає все більше: перший клас, закінчення школи, вступ до вузу, закінчення вузу, нова робота, нова посада, нова дача, нова машина, нова дружина і т. д., і т. п.» [13].

Крім того, що фотографування відбувається під час обряду, воно може проходити до нього, після нього та навіть замість нього. Це пов'язано з його головною метою — зафіксувати наслідок переходу. Обов'язковим є парний портрет молодят, що свідчить про появу нової сім'ї. Його могли зробити до або під час весілля, а іноді і після. Навіть якщо святкування весілля не було, наявність фотографій обов'язкова.

Через зовнішні атрибути: весільна сукня, мантія випускника, документи (свідоцтво про народження, про шлюб, атестат зрілості, диплом і т. д.), каблучки молодят, труна та вінки на похоронах, новорічна ялинка — транслюється візуальне повідомлення про те, що подія відбулася. Модерною тенденцією стала окрема предметна зйомка атрибутів, пов'язаних з

ритуалом. Наприклад, вінчальна корона, обручки, квіти, чаша для хрещення тощо.

Висновки. Фотографічні практики були розглянуті на підставі структурно-функціонального аналізу як складова частина обрядів переходу. Внаслідок різноманітних чинників (урбанізація, атеїстичний вплив, економічне становище і т. п.) деякі обряди зникли з традиційної культури або були редуковані чи модернізовані. Фотографії з сімейних альбомів, фіксуючи пам'ятні події в житті людини, також зберігають елементи побуту, ритуалів та сімейних звичаїв. Автор акцентував увагу на тому, як змінювався фотографічний канон обрядів переходу у приватному та публічному просторі та якими значеннями він був наповнений в той чи інший історичний період. Також були проаналізовані різнопланові варіації тем та сюжетів, які підлягали обов'язковому або вибірковому фотографуванню. Розглянувши фотофольклорну базу візуальних матеріалів півдня Одеської області, дійшли наступних висновків: фотографія — це не тільки документ, що фіксує подію (отримання нового статусу), джерело для вивчення обрядів переходу, але й складова частина сучасних обрядових практик.

1. Геннеп ван А. *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов*. Москва: Восточная литература, 2002. 198 с.
2. Бойцова О. *Любительские фото: визуальная культура повседневности*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. 266 с.
3. Красько Н. Фотографії похорону: кому це потрібно? (роздуми після експедиції до болгарських поселень Приазовського району). *Алексеевські краєзнавчі читання: Матеріали регіональної наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю від Дня народження А.А. Хижняка*. Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. С. 95—98.
4. Красько Н. Колективне поминання померлих в календарній обрядовості болгар Північного Приазов'я. *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу. Збірка наукових праць. Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання»*. Одеса, 2011. С. 194—203.
5. Круткин В.Л. Фотография на границах культур. *Визуальные аспекты культуры 2006: Сб. науч. ст.* Ижевск, 2006. С. 117—136.
6. Петрова А.А. *Фотографические практики северного села: изобразительный канон и коммуникативный потенциал*. URL: <http://cmb.rsuh.ru/article.html?id=254914> (дата звернення: 14.05.2019).

7. Пригарин О. А. Фотографии как источник для изучения старообрядчества Измаильской епархии. *Старообрядчество: история, культура, современность. Материалы X Международной конференции, проходившей в Москве-Боровске 15—17 ноября 2011 г.* Москва; Боровск, 2011. Т. 2. С. 396—409.
8. Пригарин О. Фотография в культуре: этнографические аспекты феномену. *Наука і освіта: крок у майбутнє. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», присвяченої 145-річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля*. Чернівці, 29 квітня 2011 р. Чернівці; Вишніця: Черемош, 2011. С. 438—444.
9. Нуркова В.В. *Зеркало с памятью. Феномен фотографии: культурно-исторический анализ*. Москва: РГГУ, 2006. 287 с.
10. Дмитрюк В.В. Весільна фотографія як етнографічне джерело: на прикладі сімейних фотоальбомів мешканців Одеської області. *Вісник Харківського університету імені В.Н. Каразіна, серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2014. № 1119. Вип. 18. С. 79—87.
11. Кушнір В.Г., Петрова Н.О. *Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20—80-ті рр. ХХ ст.)*. Одеса: Гермес, 2008. 256 с.
12. Громов Д.В. «Свадебные достопримечательности»: ландшафт и современные молодежные обряды перехода. *Очерки русской народной культуры*. Москва: Наука, 2009. С. 502—526.
13. Лурье В., Николаев О. «Похоронили хорошо». О похоронных фотографиях в русской культуре». *60 паралель*. 2011. № 4 (43). С. 70—77.
14. Гаєвська Т. Державні радянські свята: історико-культурологічний аспект. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 153—159.

REFERENCES

- Gennep, A. (2002). *The Rites of Transition: A systematic study of rites*. Moscow: East. Literature [in Russian].
- Boyctsova, O. (2013). *Amateur photos: visual culture of everyday life*. St. Petersburg: Publishing House of the European University in St. Petersburg [in Russian].
- Krasko, N. (2015). Funeral photos: who needs it? (reflections after the expedition to the Bulgarian settlements of the Azov region). *Alexeev Local History Readings: Materials of Regional Science-Pract. conf., dedicated to the 100th birthday of A.A. Khizhnyak* (pp. 95—98). Melitopol: MSPU them. Khmelnytsky [in Ukrainian].
- Krasko, N. (2011). Collective commemoration of the dead in the calendar rites of the Bulgarians of the North Azov region. *Calendar Ritual in Ethnic Life. Collection of scientific works. Proceedings of the International Scientific Conference «Odesa Ethnographic Readings»* (pp. 194—203). Odesa [in Ukrainian].
- Krutkin, V.L. (2006). Photography on the borders of cultures. *Visual Aspects of Culture 2006: Collection of scientific articles* (pp. 117—136). Izhevsk [in Russian].

- Petrova, A.A. (2010). *Photographic practices of the northern village: the visual canon and communicative potential*. URL: <http://cmb.rsuh.ru/article.html?id=254914> [in Russian].
- Prigarin, O.A. (2011). Photos as a source for the study of the Old Believers of the Izmail diocese. *Old Believers: history, culture, modernity. Materials of the X International Conference* (Vol. 2, pp. 396—409). Moscow; Borovsk [in Russian].
- Prigarin, O. (2011). Photography in Culture: Ethnographic Aspects of the Phenomenon. *Science and education: a step into the future. Proceedings of the VI Kindle Readings International Scientific Conference dedicated to the 145th anniversary of the birth of R.F. Kindle* (Рр. 438—444). Chernivtsi: Cheremosh [in Ukrainian].
- Nurkova, V.V. (2006). *Mirror with memory. The phenomenon of photography: cultural-historical analysis*. Moscow: Russian State Humanitarian University [in Russian].
- Dmitryuk, V.V. (2014). Wedding photography as an ethnographic source: on the example of family photo albums of residents of Odesa region. *Bulletin of the Kharkiv University V.N. Karazina, series «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, 1119 (Issue 18, pp. 79—87) [in Ukrainian].
- Kushnir, V.G., & Petrova, N.O. (2008). *Traditional wedding ritual of Ukrainians of Odesa region (20—80's of XX century)*. Odesa: Hermes [in Ukrainian].
- Gromov, D.V. (2009). «Wedding Landmarks»: landscape and modern youth rites of transition. *Essays on Russian folk culture* (Рр. 502—526). Moscow: Nauka [in Russian].
- Lurie, V., & Nikolaev, O. (2011). «They buried well». About funeral photographs in Russian culture. *60 Parallel*, 4 (43), 70—77 [in Russian].
- Gayevska, T. (2013). State Soviet holidays: historical and cultural aspect. *Cultural thought*, 6, 153—159 [in Ukrainian].